

Kelet-Európa Tanulmányok

I. szám

Magyar Tudományos Akadémia
Világgazdasági Kutatóintézet

Európa peremén: új tagok és szomszédok

2007

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET

KELET-EURÓPA TANULMÁNYOK

EURÓPA PEREMÉN: ÚJ TAGOK ÉS SZOMSZÉDOK

Szerkesztette:

Novák Tamás és Szemplér Tamás

Olvasó szerkesztő: Fóti Gábor

Tördelés: Paksai Béláné

Borító terv: Székely-Doby András, Túry Gábor ©

Budapest, 2007

A kötet a T 38289 számú,
„Az Európai Unió és közvetlen környezete a kibővítésen túl”
című OTKA-kutatás keretében készült.

ISBN 978-963-301-490-5

H-1014 Budapest, Országház u. 30.
postacím: 1535 Budapest, Pf. 936.
telefon: (36-1) 224-6770
fax: (36-1) 224-6765

internet: www.vki.hu
e-mail: vki@vki.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Az Olvasóhoz!.....	5
Bulgária – gyors uniós tagság, lassú felzárkózás <i>Túry Gábor</i>	7
Románia az Európai Unióban – gazdasági helyzetkép <i>Székely-Doby András</i>	21
Horvátország – kényes egyensúly az uniós tárgyalások árnyékában <i>Bakács András</i>	33
Törökország – félhold a csillagok között <i>Szigetvári Tamás</i>	48
Albánia – gyors növekedés kevés látható eredménnyel <i>Novák Tamás</i>	66
Bosznia-Hercegovina – kényszermegoldásból életképes önálló állam? <i>Szemplér Tamás</i>	77
Macedónia – megérdemelten az EU kapujában? <i>Szilágyi Judit</i>	88
Szerbia Montenegró nélkül – ördögi körben? <i>Novák Tamás</i>	103
Ukrajna – a gazdaság kettős kötődésének dilemmája <i>Ludvig Zsuzsa</i>	117
Belarusz – Lukasenka és Putyin szorításában? <i>Weiner Csaba</i>	133
Moldova – az elveszett ország <i>Róbel Gábor</i>	150
Oroszország – erősödő gazdasági középhatalom vagy hollandkór az olajmezőkön? <i>Weiner Csaba – Ludvig Zsuzsa</i>	160
Függelék (<i>Szemplér Tamás</i>).....	180

OROSZORSZÁG – ERŐSÖDŐ GAZDASÁGI KÖZÉPHATALOM VAGY HOLLANDKÓR AZ OLAJMEZŐKÖN?

*Weiner Csaba – Ludvig Zsuzsa**

A bruttó hazai termék reálnövekedése 2006-ban elérheti a 7 százalékot. Mindez a várakozások ellenére történhet meg. Az IMF 2006 szeptemberében 6,5 százalékos éves dinamikát becsült az év egészére Oroszországban: már akkor jelentős mértékben emelt az áprilisi 6 százalékos előrejelzésén. A felzárkózás tehát gyors, ám a 2003–2004-es 7 százalék feletti ráta nem ismétlődik meg. Tudni kell azt is, hogy az elmúlt hét „bő” esztendőben regisztrált átlag 6,71 százalékos gazdasági fellendülést hét „szűk” év előzte meg – az 1992–1998-as időszakban 6,79 százalékos átlagos éves visszaesés következett be –, amelynek következményeként igen alacsony bázishoz adódnak az éves növekmények.

Az árutermelő ágazatok részesedése a bruttó hozzáadott értékből 2005-ben 42,6 százalék volt Oroszországban. 2004–2005-ben csökkent a szolgáltatások aránya, mégpedig az ipar javára. A bányászat 2005-ben már 10,54 százalékot mondhatott magáénak, miközben 2002-ben csak 6,67-ot. A feldolgozóipar részesedése 17,49 százalékos. 2007-re 6 százalékos GDP-növekedést és 6–8,5 százalékos inflációt várnak a költségvetésben, 26,7 rubel/dolláros árfolyam mellett. Az előbbi mutató (túl)teljesíthető, a fogyasztói árindex viszont megeshet, hogy alulbecsültnék bizonyul 2007-ben is. Nehezen összeegyeztethetőnek tűnik az árstabilitás biztosítása és a rubel túlzott felértékelődésének megakadályozása ma Oroszországban. Az előbbi az elsőszámú érdek. Az Orosz Központi Bank egyetlen hatékony fegyvere az inflációval szemben az árfolyam-felértékelődés, a kamatok szerepe igen kicsi. A jegybanki alapkamatlábhoz utoljára 2006. október 23-án nyúltak: 50 bázisponttal 11 százalékra csökkentették, amely következtében történelmi mélypontra került. A rubel a tervezett 2007. január 1-je helyett már 2006. július 1-jével konvertibilis. A lépés előrehozatalát hivatalosan a hatalmas devizatartalékokkal (a nemzetközi tartalékok nagysága 2006. november 1-jén meghaladta a 270 milliárd dollárt, amely a világon a harmadik legnagyobb érték) és a Párizsi Klubbal szemben bejelentett előtörlesztési megállapodással indokolták, ám valójában nagy szerepet játszott a szeptemberi G 8-csúcsához való időzítés is.

* A „Kapcsolatok az Európai Unióval” című rész Ludvig Zsuzsa munkája

A mezőgazdaság súlya ma szövetségi átlagban már alig haladja meg az 5 százalékot, de az ország egyes régióiban ennél jóval nagyobb szerepet tölt be, mindenekelőtt a Déli Szövetségi Körzetben, ahol a legszegényebb területek helyezkednek el. A körzet egészében 2004-ben 15,6 százalékos volt az agráriumnak a bruttó hozzáadott értéken belüli aránya, de a politikailag instabil észak-kaukázusi köztársaságokban vagy a Kalmük Köztársaságban 20 százalék körüli értékeket mértek. A mezőgazdaságról szólva mindenképpen megjegyzendő, hogy 2001-től Oroszország nettó gabona-exportőri pozícióba lépett (volumenben, ám értékben nem).

Az iparban mindössze három ágazatban sikerült elérni, illetve meghaladni az 1991-es termelési szintet. Nem meglepő módon legelőbb – 2003-ban – az energiahordozók bányászata „jött fel”. 2004-től a „papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység” szintén ide sorolható, végül 2005-ben a villamos gép és műszer gyártása is túllépte a Szovjetunió felbomlása előtti utolsó év *output*-ját. Feltűnő a bányászat és a feldolgozóipar növekedésében egyaránt tapasztalt 2005. évi mérséklődés. Az előbbibe tartozó energiahordozó-bányászat dinamizmusának lassulását a kapacitáskorlátok, illetve az elégtelen beruházások számlájára írjuk. Árulkodó, hogy a 2020-ig érvényes orosz energiasztratégia 2001-ben 660–810 milliárd dolláros beruházásigénnyel számolt az energetikai szektorban (az első 10 évre 260–300, a hátralévő időre 400–510 milliárdot). Ez elképesztően nagy összeg (a 2005. évi GDP 776 milliárd dollár volt folyó áron). Mindebből a gázágazat 170–200, az olajipar 230–240 milliárd dollárt kapna.

A feldolgozóipar dinamikavesztése egyértelműen a rubel felértékelődésének tulajdonítható. A rubel 1998-as nagymértékű leértékelődéséből adódó előny megszűnése főként a külföldi termelőkkel versengő, kereskedelembe kerülő (*tradable*) termékeket gyártó ágazatokat érinti. (Az *Economist Intelligence Unit* 2004 elején publikált kalkulációi szerint a reáleffektív árfolyamindex 10%-os felértékelődése 1,4 százalékponttal csökkent a GDP növekedését.) Vagyis a versenyhátrány egyrészt a külföldön érvényesül (export), másrészt az import és a belföldi termelés viszonylatában (helyettesítés). Mindezekhez természetesen hozzá kell adni a 2000-es évek gyors reálbér-növekedését is. (1. táblázat)

1. táblázat
Főbb mutatók az orosz gazdaság jellemzésére
(százalék, ha másképp nincs jelölve)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GDP ¹⁾	-3,6	1,4	-5,3	6,3	10	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4
GDP, folyóáron (Mrd USD)	392	405	271	196	260	307	345	431	589	763
GDP, PPP-ben (Mrd USD)	881	908	869	937	1054	1134	1209	1324	1457	1576
GDP/fő, folyóáron (USD)	2647	2740	1838	1334	1775	2111	2380	2992	4116	5369
GDP/fő, PPP-ben (USD)	5952	6143	5891	6382	7205	7813	8338	9183	10150	11041
Mezőgazdasági termelés ¹⁾	5,1	1,5	-13,2	4,1	7,7	7,5	1,5	1,3	3,1	2
Ipari termelés ¹⁾	-4,5	2	-5,2	11	11,9	4,9	3,7	7	8,3	4
Bruttó állóeszköz-felhalmozás ¹⁾	-21,2	-7,9	-12,4	6,4	18,1	10,2	2,8	12,8	11,3	10,5
Rendelkezésre álló reál-pénzjövedelem ¹⁾	0,6	5,8	-15,9	-12,3	12	8,7	11,1	15	10,4	9,3
Egy keresőre jutó reálbér ¹⁾	6,4	4,7	-13,3	-22	20,9	19,9	16,2	10,9	10,6	10
Munkanélküliségi ráta, év végén	10	11,2	13,2	..	10,5	9	8,1	8,6	8,2	7,6
Fogyasztói árindex, dec./dec.	21,8	11	84,4	36,5	20,2	18,6	15,1	12	11,7	10,9
Ural's típusú kőolaj átlagára (USD/hordó)	..	18,33	11,83	17,3	26,63	22,97	23,73	27,04	34,45	50,75

Megjegyzések: .. Az adat nem állt rendelkezésre. PPP: vásárlóerő-paritás. ¹⁾ Éves változás összehasonlító áron mérve.
Forrás: Roszstat, IMF, World Bank, IET, Orosz Központi Bank, OECD International Energy Agency és saját számítások.

Energetika

2005-ben Oroszország 12,1 százalékos világrészesedésével (9551 ezer hordó/nap, illetve 470 millió t/év) Szaúd-Arábia után a második legnagyobb kőolajtermelő volt. Oroszország csak 2005-ben érte el, illetve haladta meg az 1991-es termelési szintet; a mélypont 1996-ban volt. A 2001–2004-es időszakban éves átlagban 9,2 százalékkal emelkedett a termelési volumen, 2005-ben viszont már csak 2,7 százalékkal. Oroszország a finomítói kapacitások tekintetében a harmadik helyen áll a világon, bár azok így is szűkösek.

A 2005. december végi tulajdonviszonyok figyelembevételével az oroszországi kőolajbányászat zászlóshajójának a LUKoil társaság tekinthető 18,8 százalékos részesedéssel az összvolumenből. Nem sokkal kisebb hányad jutott a TNK–BP-nek (16,0%), a Rosznyeftynek (15,8%) és a Szurgutnyeftjegaznak (13,6%) 2005-ben. Az állam irányító befolyása alatt álló Rosznyefty előkelő helyezése a Jukoszról leválasztott Juganszknjeftjegaz 2004. végi bekebelezésének az eredménye. Ezalatt a fő termelőegységétől megfosztott, 2003-ban még vezető Jukosz termelése 2005-ben mintegy 24,4 százalékkal esett vissza. Részesedése ma mindössze 5,1 százalékos. 2005-ben az olajtermelés 25,6 százaléka volt közvetlenül állami ellenőrzés alatt: miután a tervezett Rosznyefty–Gazprom tranzakció nem valósult meg, a többségi állami tulajdonban lévő (az oroszországi olajtermelés 2,6%-a felett diszponáló) Gazprom 2005-ben felvásárolta a Szibnyeftyet (7,0%).¹ A BP szerint Oroszország a világ bizonyított olajkészletének 6,2 százalékát (74,4 ezer millió barrel) birtokolta 2005 végén, vagyis a hetedik legtöbb tartalék Oroszország területén található. Biztató, hogy 1998 és 2005 között dinamikusán, 33,5 százalékkal növekedtek az ismert készletek, noha a tartalékok mennyiségét-milyenségét illetően kritikusak a szakértői vélemények. 2005-ben hivatalosan a kitermelt kőolaj 61 százalékát sikerült „pótolni” újonnan feltárt készletekkel Oroszországban.

Többféle becslés, illetve makroökonómiai modell is készült – például a moszkvai *Ekonomicseszkaja Ekspertnaja Gruppy*, az OECD, valamint a Világbank elemzőitől – annak érdekében, hogy számszerűsítsék, az olajárak változása milyen mértékben befolyásolta a GDP alakulását Oroszországban az 1998-as válságot követően, ám az adatokat óvatosan kell kezelni.

Ezek közül az OECD (2004) a világbanki modellt követve kiszámította, hogyan alakult volna a GDP, ha 1999 után az *Urals* típusú kőolaj ára hordónként 19 dolláros, azaz 15 éves átlagos szinten stabilizálódik, s nem szökik fel. Ebben az esetben a 2000–2003 közötti időszak 6,8 százalékos évi átlagos növekedési üteme helyett 5,8 százalékos dinamikát regisztrálhattunk volna. Mindez azt támasztja alá, hogy átlagos olajárak mellett is igen élénk gazdasági növekedés ment volna végbe.²

Oroszország a földgáz vonatkozásában szintén nagyhatalom. A világ bizonyított földgázvagyonának 26,6 százaléka Oroszország határain belül rejtőzik, ám a kőolajjal ellentétben a gázkészletek

¹ Mint emlékeztető a Szibnyefty a Jukosz társasággal kezdeményezett fúziót még 2003-ban. A társaság 2006. május óta Gazprom Nyefty néven működik.

² OECD (2004), pp. 31–32.

az elmúlt 10 évben gyakorlatilag nem változtak.³ A gáztermelésben 2005-ben már majdnem elérték az 1991-es szintet. A termelés 85,4 százalékát a Gazprom adta 2005-ben.⁴ A Gazprom az egész gázvertikumot uralja Oroszországban, s erről sem a Gazprom, sem közvetve az állam nem kíván lemondani. (A Gazprom mind belföldön, mind külföldön erőteljes expanzióba kezdett a közvetlen beruházások terén.) Putyin elnök kizártnak tartja az óriáscég feldarabolását, sőt, 2006 nyarán törvényben rögzítették a Gazprom kizárólagos exportjogát (azaz a gázvezetékek használatát).

A nemzetközi szakértők többször hangot adtak már azon meggyőződésüknek, hogy a Gazprom gázkínálata nem lesz képes lépést tartani a keresletnövekedés ütemével. A Nemzetközi Energiaügynökség, a svájci UBS bank és a Gazpromhoz tartozó NII Gazekonomika kutatóintézet például nem tartja kizártnak, hogy 2010-re a Gazprom az elégtelen beruházások következtében nem fogja tudni teljesíteni összes gázszállítási kötelezettségét. Mindez annak ellenére történhet meg, hogy 1993 óta először 2005-ben haladta meg a Gazprom új készletfelfedezéseinek nagysága a felszínre hozott földgáz mennyiségét.

A világon a negyedik legtöbb atomreaktor (31) ma az Orosz Föderációban működik (összesen 10 atomerőműben), átlagéletkoruk 23 év (miközben a globális átlag 21 év).⁵ Az újabb putyini „direktívának” megfelelően, miszerint 25 év alatt 25 százalékra kell feltornáznia az atomenergia súlyát az energiamixben, Oroszország 40 atomerőmű építését tervezi 2030-ig. A 2003-ban elfogadott, 2020-ig érvényes orosz energiasztratégia az időszak végére 23 százalékot irányoz elő. Az atomerőmű-építési program révén igen ambiciózus földgáz-megtakarítással számolnak: 2010-től 70, 2020-tól 105, 2030-tól pedig már 150 milliárd köbmétert spórolnának meg évenként. A nukleáris energia súlyának erősítésével párhuzamosan az állami ellenőrzés is fokozódott, és a kormány az ágazatot egy állami társaságba kívánja szervezni, Atomprom néven.

A GDP felhasználása, az életszínvonal alakulása

A háztartások fogyasztási kiadásai 2000 óta rendre nagyobb ütemben (átlagosan évi 9,25%-kal) nőttek, mint a bruttó hazai termék (6,78%). A bruttó állóeszköz-felhalmozás emelkedése még ennél is erősebbnek bizonyult, évi átlagban 10,95 százalékos volt, míg az export esetében a vonatkozó szám 9,1 százalék. Az import növekedési tempója azonban (20,45%) mindvégig meghaladta az exportét, noha 2002–2003-ban a nettó export javult. Az elmúlt években Oroszország annak dacára ért el nagy növekedést, hogy a beruházási ráta alacsony volt, 2005-ben 18,31 százalék. A bruttó állóeszköz-felhalmozás GDP-hez viszonyított aránya a 2000-es 14,39 százalékos mélypont után 18 százalék körül mozgott az elmúlt években.

A bruttó állóeszköz-beruházások 11,8 százaléka az energiahordozó-bányászat-ban teljesült (a külföldi tőkeberuházások ennél nagyobb arányban érintik az ágazatot), s bár az elmúlt években nőtt a feldolgozóipar részesedése, 2005-ben nem érte el a 17 százalékot. A másik két fő tétel a szállítás,

³ BP (2006).

⁴ IET (2006), p. 173.

⁵ Schneider–Mez–Thomas (2006), p. 2.

raktározás, posta, távközlés (25,9%), valamint az ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás (16,6%). Az előbbi ágazatban kifejtett élénk beruházási tevékenység magyarázata az, hogy a szállítás a csővezeték-beruházásokat is magába foglalja. A külföldi beruházások tovább torzítják a gazdasági szerkezetet. Ami a jelentős mértékű kihasználatlan kapacitásokat illeti, a használaton kívüli termelőberendezések nagy hányada elavult, és egy részét valószínűleg soha nem fogják gazdaságosan működtetni. Következésképpen egy ideig tartható a relatíve alacsony beruházások mellett végbemenő robusztus *output* növekedés, viszont középtávon a magas növekedési dinamika fenntartása érdekében mindenképpen emelkednie kell a felhalmozási hányadnak.

A kilencvenes évek gazdasági lejtmenetét komolyan megsínylette az orosz lakosság. Előbb a Szovjetunió összeomlása, majd az 1998-as válság tépázta meg az országot. A 2000-es években kétségtelenül emelkedett az életszínvonal Oroszországban. A munkanélküliségi ráta 2005-ben 7,6 százalékra csökkent. A rendelkezésre álló reál-pénzjövedelem átlagosan 11,4 százalékkal nőtt évente 2000 és 2005 között.

Míg a havi átlagbér 2000-ben (folyó áron, éves átlagos árfolyamon) 79 dollár volt, 2005-ben már 302. Azonban állandó, 1991-es árakon (rubelben) számolva a havi átlagkereset 2005-ben még mindig 18 százalékkal maradt el az 1991-estől. A lakosság egy főre jutó átlagos havi pénzjövedelme 2004-ben 2,7-szerese volt a létminimumot jelölő összegnek; 2000-ben 1,9-szeres differenciát mértek.

A létminimum alatti pénzjövedelemmel rendelkező népesség száma 25,2 millió fő, aránya 17,6 százalék volt 2004-ben. 2000-ben 42,3 millió lakost, a teljes népesség 29 százalékát sorolták még ide. A nyugdíjak viszont továbbra is a létminimum összege alatt vannak, annak dacára, hogy a 2000-es években a nyugdíjasok reálértéken évente átlagosan 13 százalékkal kaptak többet.

Eközben egy szűk réteg globális mércével mérve is óriási vagyonokat halmozott fel. Az orosz *Finansz* magazin 2006 februárjában kiadott rangsora 50 orosz dollármilliárdost számolt össze. A meglévő társadalmi különbségek felvetik a jelicini érában felemelkedett oligarchák társadalmi felelősségét. Az ENSZ Fejlesztési Programja által készített, 2006. február közepén ismertetett felmérés szerint az állami nyomás az elsődleges oka, hogy az oroszországi üzletemberek szociális projekteken, jótékonykodásban vesznek részt. A kérdés megítélése azonban korántsem egységes Oroszországban. Grinberg például felhívja a figyelmet arra, hogy el kell választani az állam és az üzleti szféra felelősségét egymástól. Helytelennek tarja a putyini adminisztráció törekvéseit, mivel az üzleti szféra közvetetten, az adók révén kell, hogy részt vegyen az össznemzeti feladatok megoldásában.⁶ Bogomolov viszont úgy véli, hogy „az állami kényszer is jó szolgálatot tehet e téren”.⁷

⁶ Rátkai Ferenc (Magyarország szentpétervári főkonzulja) jegyzete a G 8 szentpétervári csúcstalálkozóját megelőző, a szentpétervári Balti Kutatóintézet szervezésében megrendezett kerekasztal-konferenciáról. p. 3.

⁷ Bogomolov (2006), p. 63.

Fizetési mérleg, külkereskedelem

A folyó fizetési mérleg aktívuma 2005-ben megközelítette a 83,6 milliárd dollárt, azaz a GDP 10,9 százalékát – köszönhetően a hatalmas árukereskedelmi többletnek, amely mögött természetesen áruszerkezeti okok húzódnak.

Az orosz export évről évre egyre nagyobb hányadát adják a világgpiaci áringadozásoknak erősen kitett ásványi anyagok, azon belül is az energiahordozók. A legújabb kori Oroszország történetében soha nem volt ilyen magas a nyersolaj, a kőolajtermékek és a földgáz együttes részesedése (61,14%). A XX. század utolsó évtizedében ez 40 százalék körül mozgott; a 2000-es években 50 százalékról jutott el a jelenlegi szintre. A WTO adatbázisa szerint 2005-ben – Szaúd-Arábiától nem sokkal lemaradva – Oroszország, 10,18 százalékos részesedésével, a világ második legnagyobb energiahordozó-exportőre volt (értékben mérve). Közismert jelenség a 2004 óta EU-tag kelet- és közép-európai országok függése az orosz földgáztól és kőolajtól.

Az orosz export másik legnagyobb árucsoportjának a fémek és fémtermékek tekintendők. Gépekből, berendezésekből, illetve közlekedési eszközökből Oroszország kisebb kivittelt (5,6%) teljesít, mint a vegyipari termékekből (5,9%). A Világbank *World Development Indicators* adatbázisa szerint 2004-ben a *high-tech* termékek az orosz feldolgozóipari export csupán 9,09 százalékát képviselték. A hadiexport 2005-ben 6,1 milliárdos rekordot ért el, míg 2004-ben 5,8 milliárd dollárt tett ki. A legnagyobb vásárlók Kína és India, a kivitel 70 százalékáért felelnek.

A közhiedelemmel ellentétben Oroszország csupán potenciálisan hatalmas felvevőpiac: az orosz árubehozatal 2005-ben mindössze 25 százalékkal haladta meg a lengyelt. Kevésbé impozáns így a 2000-es évek eleje óta mért évi átlagos 21,4 százalékos bővülési ütem. Az orosz áruimport legfőbb tételei a gépek, berendezések és szállítóeszközök (2005-ben 44,1%), az élelmiszer-ipari termékek és mezőgazdasági nyersanyagok (17,7%), továbbá a vegyipari termékek (16,5%).

2005-ben az oroszországi áruk 86,5 százalékát a Független Államok Közösségén túli – orosz kifejezéssel „távolí külföldi” – piacokon értékesítették. A legnagyobb vevők Hollandia (10,2%-os részesedés a teljes orosz exportból), Németország (8,18%), Olaszország (7,89%) és Kína (5,41%) volt. Az orosz behozatal 80,79 százaléka származott a FÁK-on kívülről 2005-ben. A legjelentősebb partnernek Németország bizonyult (az összimportból 13,46%-os részesedéssel), ezt követte Kína (7,37%), Japán (5,92%), az USA (4,63%) és Olaszország (4,48%).

2005-ben az orosz árukivitel mindössze 13,5 százaléka talált gazdára a FÁK-ban („közeli külföld”), miközben a behozatal 19,21 százaléka érkezett ezekből az országokból. Míg azonban az exportrészesedés viszonylag kiegyensúlyozottan alakult a 2000-es években, addig a FÁK-államok súlya Oroszország behozatalában jelentősen csökkent, hiszen 2000-ben még 34,25 százalékos részarányt könyveltek el. Oroszország a FÁK-országok közül Ukrajnával, Belarusszal és Kazahsztánnal bonyolítja le a legnagyobb külkereskedelmi forgalmat. (2. és 3. táblázat)

2006 novembere jelentős áttörést hozott Oroszország WTO-csatlakozásának ügyében: sikerült lezárni a kétoldalú tárgyalásokat az Egyesült Államokkal. A megállapo-

2. táblázat
Oroszország külkereskedelme
a vámstatisztika alapján
(milliárd USD)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>Összesen</i>							
Export	78,2	103,1	100,0	106,7	133,7	181,7	241,4
Import	46,7	33,9	41,9	46,2	57,3	75,6	98,5
<i>FÁK-on kívüli országokkal</i>							
Export	63,7	89,3	85,4	91,0	113,2	152,2	208,8
Import	33,1	22,3	30,7	36,0	44,2	57,9	79,6
<i>FÁK-országokkal</i>							
Export	14,5	13,8	14,6	15,7	20,5	29,5	32,6
Import	13,6	11,6	11,2	10,2	13,1	17,7	18,9

Forrás: Roszstat.

3. táblázat
Az orosz kivitel és behozatal
áruszerkezete 2005-ben
(%)

	Export	Import
Élelmiszer-ipari termék, mezőgazdasági nyersanyag	1,9	17,7
Ásványi anyagok	64,6	3,1
Vegyipari termék, kaucsuk	5,9	16,5
Bőr, szőrme és termékei, textilipari termék, cipő	0,5	4,0
Faipari termék	3,4	3,3
Drágakő, nemesfém és termékei, fém, fémtermék	17,0	7,7
Gép, berendezés, közlekedési eszköz	5,6	44,0
Egyéb termék	1,1	3,7
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Roszstat.

dást az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) Hanoiban megrendezett ülésén írták alá, jóllehet korábban remény volt arra, hogy már a G8-ak 2006. júliusi szentpétervári csúcstalálkozóján sor kerül a ceremóniára. A procedura azonban még nem fejeződött be. A jegyzőkönyvet a Kongresszusnak is el kell fogadnia (illetve el kell törölnie az 1974-ben hozott úgynevezett Jackson–Vanik-kiegészítést). Oroszország még nem írta alá a megállapodást Salvadorral, Costa Ricával, Guatemalával, Moldovával és Grúziával sem. Moldova 2006. november végén úgy nyilatkozott, hogy az év végéig sor kerülhet a megegyezésre – ahogy várhatóan Salvadorral, Costa Ricával és Guatemalával is. Mint

ismeretes, Grúzia visszavonta korábbi hozzájárulását, s a jelenlegi kapcsolatok meglehetősen fagyosak. Mindezek ellenére Oroszország bízik abban, hogy 2007-ben csatlakozhat a Kereskedelmi Világszervezethez.

Oroszország és a közvetlen külföldi tőkeberuházások (FDI)

Oroszország a 2000-es évektől kezdődően egyre nagyobb szerepet vállal a nemzetközi tőkeáramlásokban, mind fogadó, mind forrásországgént. Ennek megfelelően az Oroszországban lévő FDI-állomány 2005 végén a 169 milliárd dollárhoz, a kihelyezett közvetlen beruházási tőkék állománya pedig a 139 milliárd dollárhoz közelített. (4. táblázat) Előbbi 6,9-szerese, utóbbi 5,2-szerese a 2000-es adatnak. A 2005. végi állományadatok szerint a tőkebefektetések 99,89 százaléka a FÁK-on kívüli térségből érkezett. A közvetlen beruházási tőke fő forrásai – legalábbis a statisztikai számbavétel ezt jelzi – Hollandia (32,41%) és Ciprus (27,97%). Ennél jóval kevesebb a tőkeimport az Egyesült Államokból (8,77%), Németországból (5,46%) vagy Nagy-Britanniából (4,11%).⁸

A 2005. végi állományadatok alapján a beruházások 65,39 százaléka az iparban, 32,45 százaléka pedig a tercier szektorban valósult meg. Az ipart tovább bontva, az Oroszországban lévő FDI-állomány 39,00 százaléka a feldolgozóiparba, 25,15 százaléka az energiahordozó-bányászatba került. A feldolgozóipar súlya megtévesztő, mert ide tartozik a kőolaj-feldolgozás és a kocsigyártás is (az ágazat az összes oroszországi közvetlen külföldi beruházás 7,21%-át tudhatta magáénak). A feldolgozóipart érintő investíciók két ágazat, a fémfeldolgozási termékek (az összes FDI 12,71%-a), valamint az élelmiszerek, italok és dohánytermékek (7,49%) gyártása köré csoportosultak. Ami a jövőt illeti, az *Economist Intelligence Unit* a 2006 és 2010 közötti időszakra évi átlagban 21,9 milliárd dolláros FDI-beáramlásra számít Oroszországban.⁹ A képzett, de relatíve olcsó munkaerő, a piaci (fogyasztói, kiskereskedelmi) körülmények, az oroszországi nyersanyagkincs, a potenciális privatizációs lehetőségek, a várható magas olajárak tükrében stabil makrogazdaság, a WTO-csatlakozás reménye, a rubel teljes konvertibilitása (a tőkekontroll feloldása) kedvező kilátásokat ígér középtávon a külföldi beruházási tőkének.

⁸ Az adatok azonban két okból sem egzaktak. Egyrészt a tőkeberuházást sokszor nem maga az anyavállalat, hanem – bizonyos optimalizálási céloktól vezérelve – egy másik államban bejegyzett érdekeltsége hajtja végre. Ilyen stratégiát követnek az oroszországi társaságok is külföldi befektetéseik során; így a nemzeti statisztikákban sokszor rejtve marad az orosz eredet. Másfelől az adóparadicsomokból érkező beruházások egy része visszaáramló, orosz eredetű tőke.

⁹ EIU–CPII (2006), p. 9.

4. táblázat
Oroszország és a közvetlen külföldi tőkeberuházások

	Állományi adatok (M USD)		Áramlások, nettó értékek (M USD)		
	Kihelyezett	Beérkezett	Kiáramlás	Beáramlás	Egyenleg
1992	71	1066	1566	1161	-405
1993	183	2277	1022	1211	189
1994	332	2272	281	690	408
1995	345	2420	606	2066	1460
1996	426	2685	923	2579	1656
1997	970	2789	3184	4865	1681
1998	373	2703	1270	2761	1492
1999	1076	1077	2208	3309	1102
2000	20141	32204	3177	2714	-463
2001	44219	52919	2533	2748	216
2002	62350	70884	3533	3461	-72
2003	90873	96729	9727	7958	-1769
2004	107291	122295	13782	15444	1662
2005	138845	168950	12900	15151	2251

Forrás: Orosz Nemzeti Bank; UNCTAD FDI On-line.

Taszító szerepet játszanak ellenben a fejletlen infrastruktúra, a korrupció, a bürokratikus eljárásokban és a felesleges adminisztrációban megtestesülő akadályok, a szabályozás kiszámíthatatlansága, továbbá a stratégiai ágazatokban meglévő és tervezett korlátok. A szabályozás esetében elsősorban nem a változtatások tekinthetők problémásnak – a törvényhozás amúgy inkonzisztens és inadekvát a külföldi vállalatok szerint –, sokkal inkább a jog szelektív alkalmazása, illetve interpretációja. Ahogy a stratégiai minősített befektetésekhez kapcsolódó korlátok is a folyamatban lévő változtatásokhoz kapcsolódó bizonytalanságok és az „íratlan szabályok” miatt aggályosak.¹⁰ A „nagyok” azonban megtehetik, hogy vállalják a magas belépési költségeket.

¹⁰ E&Y (2005), p. 3.

Stabilizációs alap – a hollandkór ellenszere?

2004 januárjában Oroszország 103,5 milliárd rubeles stabilizációs alapot hozott létre. Az alap célja, hogy ellensúlyozza az árupiaci árváltozások negatív hatásait. Ha az *Urals* típusú nyersolaj hordónkénti ára 27 dollár fölé emelkedik (2006. január 1-je előtt 20 dolláros korlát létezett), az ásványkincskitermelést sújtó adóból és a nyersolaj exportvámjából származó bevételeket automatikusan az alapba irányítják. (Az OECD újabban azt javasolja, hogy vonják be az alapba a gáz- és fémexportból származó bevételek egy részét is.) Abban az esetben viszont, ha az olajárak 27 dollár alá esnek, a stabilizációs alap pótolná a költségvetés kiadási oldalának biztosításához szükséges, az árcsökkenés következtében kieső összegeket.

Oroszországban kezdettől fogva heves vita alakult ki arról, hogy az alapan felhalmozott bevételeket mire is fordítsák. Adósságtörlesztésre vagy (a gazdaság, illetve) az ipar modernizálására? Ugyanis miután az alapan lévő pénz meghaladta az 500 milliárd rubelt, azt más célokra is fel lehet használni.

A pénzeszközök megfelelő felhasználását illetően alapvetően két irányzat formálódott Oroszországban. Az egyik (kormányzati szinten a pénzügyminisztérium) szerint továbbra is félre kell tenni a szűkebb napokra, illetve a belföldi felhasználást ellenezni kell. Fő érvük, hogy ez utóbbi a pénztömeg erős növekedését és nagy inflációt hozna magával. Az alap feladata ebből a szempontból tehát a beáramló külföldi valuta inflatorikus hatásának semlegesítése, a sterilizáció. E nézet képviselői az adósságtörlesztést természetesen elfogadják. Ne felejtjük el, hogy az alap egyik célja, hogy az adósságtörlesztés teljesíthető legyen alacsony energiahordozó-árak esetén is.

A másik oldalon viszont egyrészt úgy vélik, hogy az alap túl van biztosítva, másfelől az alapot a torz gazdasági szerkezet javítására kell fordítani. Grinberg figyelmeztet, hogy az iparpolitika hiányának nagy ára van: a munkaerő képzettségének a csökkenése, a kutatások visszafejlődése és a kreativitás eltűnése.

Az előbbi „iskola” képviselőinek igazuk van abban, hogy az infrastrukturális beruházások csak hosszú távon hoz(hat)nak költségvetési bevételeket. Az viszont egyszerűen nem helytálló, hogy az infláció mindenképpen felpörögne (lásd technológiaimport, beruházás). Annak ellenben nagy a valószínűsége, hogy az orosz bürokrácia és az óriási korrupció következtében ezek az összegek nem a megfelelő helyre csatornázódnának be, illetve elfolyának.

A felhasználásról szóló döntés végül 2006 áprilisában született meg: a megtakarításokat devizában és külföldi állampapírokból fogják tartani. Ez utóbbi értékpapíroknak komoly elvárásoknak kell megfelelniük („AAA”, illetve „Aaa” minősítésű, kötött hozamú, a lejáratkor egy összegben törlesztő legyen, nem lehet opciós kötvény stb.). Az alapot a pénzügyminisztérium menedzseli.

Költségvetés, adók

Oroszországban 2002 óta csökken a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (az újraelosztás); 2005-ben 27,5 százalék volt. Eközben a bevételek a GDP-hez mérve (a jövedelemcentralizáció) nőttek; 2005-re 35,2 százalékra. A redistribúció mértéke az EU 25-ben 47,1 százalék, míg a centralizációs ráta 44,8 százalék volt.¹¹

Az orosz adórendszer 2001-ben átfogó reformon ment keresztül. Deák kiemeli, hogy a putyini adórendszer egyfajta kompromisszumként értelmezhető, mert olyannyira alacsony kulcsokat határoztak meg, hogy a lakosság döntő többsége hajlandó legyen adót fizetni.¹² A személyi jövedelemadó mértéke ugyanis Oroszországban mindössze 13 százalék, habár a külföldi, illetve nem rezidens magánszemélyeket 30 százalékkal sújtják. Az osztalékadó (forrásadó) a rezidens magánszemélyeknek 9 százalékos, a nem rezidens magánszemélyeknek 30 százalékos, a külföldi jogi személyeknek 15 százalékos, míg az oroszországi társaságoknak és az Oroszországban telephellyel rendelkező külföldi társaságoknak 9 százalékos. Bogomolov az orosz adórendszer szemére veti a jövedelmek progresszív adózásának eltörlését, illetve az szja és az osztalékadó alacsony kulcsait.¹³

Az áfa Oroszországban a legtöbb esetben 18 százalékos, ám a kormány tervei szerint 13 százalékra fog csökkenni. A társasági adó 24 százalékos terhet jelent, igaz, ez a maximális mérték. Ebből ugyanis 6,5 százalék a szövetségi költségvetést, 17,5 százalék a regionális büdzséket gazdagítja. Az utóbbi viszont 13,5 százalékig csökkenthető.

Oroszország 1998-at követően meglehetősen körültekintő fiskális politikát folytatott. 2000 óta a költségvetési többletet rendre konzervatív olajár-feltételezések mellett tervezték meg. A számítások azt mutatják, hogy 1999 és 2003 között 12 dolláros átlagos olajárak esetén is csak 2002-ben haladta volna meg a 2 százalékot a szövetségi költségvetési hiány GDP-hez viszonyított aránya (2001-ben pedig nagyjából nullszaldósra jött volna ki).¹⁴

Láthatóan ezzel most szakítanak. Míg 2006-ra a költségvetés 40 dolláros hordónkénti átlagát becsült az *Urals* típusú kőolajra, addig a 2007-es büdzsé 61 dollárját igen kockázatosnak ítéljük meg. Úgy véljük, hogy a magas olajárak fennmaradnak, de 60 dollár alatti éves átlagot valószínűsítünk. A 2007-es költségvetési terven tükröződik, hogy 2007 végén Duma-választást, 2008 elején pedig elnökválasztást tartanak Oroszországban. A Putyin által 2005 szeptemberében bejelentett, a lakosság életszínvonalának emelését közvetlenül szolgáló „nemzeti projektekre” (az egészségügyire, az oktatásira, a lakásügyire és a mezőgazdaságira) 2007-ben – a 2006. évi 133,7 milliárd rubelt követően – összesen 230,9 milliárd rubelt (7,7 milliárd dollár) terveznek. Emlékeztetünk arra, hogy Putyin a Szövetségi Gyűléshez intézett 2006-os hagyományos elnöki üzenetében a demográfiai problémát nevezte meg a legaktuálisabbnak. Ennek megoldására 2007-re 32,3 milliárd rubelt különítenek el.

¹¹ Provision of deficit and debt data for 2005. Eurostat, 139/2006, 2006. október 23.

¹² Deák (2006), p. 54.

¹³ Bogomolov (2006), p. 60.

¹⁴ OECD (2004), pp. 35–36.

A gazdasági szerkezet diverzifikációja

A torz gazdasági szerkezet helyrebillentése életbevágó feladat Oroszország számára. Nem alaptalan az az állítás, hogy ha a putyini adminisztráció nem tesz határozott diverzifikációs lépéseket, akkor elfecsérli a kedvező helyzetet. Az elmúlt néhány évben legalább akkora hangsúlyt kellett volna fektetni erre, mint amekkorát Putyin elnök az államhatalom, a központi irányítás erősítése esetében tett, különösen második ciklusától, 2004-től. Ráadásul Oroszországnak jelentős ipari múltja van, nem a nulláról kellene felfejlesztenie feldolgozóiparát, mint egyes, a fejlődő világhoz tartozó „olajországoknak”. Ám ma is él az a vélemény Oroszországban (lásd például Jegor Gajdart), hogy nemcsak szükségtelen, hanem egyenesen káros államilag meghatározni a gazdasági fejlődés irányát, illetve különböző preferenciákkal iparpolitikát konstruálni. Helyette elég az intézményi infrastruktúrát felállítani és azok működését biztosítani.¹⁵

A sokat emlegetett diverzifikáció néhány eszköze már megjelent az orosz gazdaságban. Így elsőként a stabilizációs alap, amelyet a lehetőségek ellenére nem fordítanak ilyen célokra, illetve csak igen kis részben a beruházási alapon keresztül. Ilyen eszközök a kockázatitőke-alapok, s hasonló célokat szolgálna a különleges gazdasági övezetek intézménye.

A beruházási alapot, amelyet sokan csak „infrastruktúra alapként” emlegetnek Oroszországban, 2006-ban hozták létre. A beruházási alapot a stabilizációs alapból és a külső államadósság előtörlesztéséből adódó megtakarításokból finanszírozzák. Nagysága 2006-ban 69,7 milliárd rubeles (2,6 milliárd dollár), míg 2007-ben várhatóan 95,8, 2008-ban 91,4 milliárd rubel lesz. Fő célja az infrastrukturális projektek pénzügyi támogatása a köz- és magánszféra partnerségével, azaz PPP-konstrukcióban. Egy másik eszköz – erről a kabinet 2006. augusztus közepén döntött – az „Információs és Kommunikációs Technológiai Orosz Beruházási Alap” volna, amely az állam tulajdonában lévő nyilvános működésű részvénytársaság lenne, és kezdetben 1,45 milliárd rubelt (54,1 millió dollárt) kapna a beruházási alapból. Az egyes beruházási projektekre legfeljebb 100 millió rubelt (3,75 millió dollár) adnának.

A technológiai beruházások növelése és a gazdaság diverzifikálása érdekében az orosz kormányzat 2006. augusztus első felében jóváhagyta az állami „Orosz Kockázatitőke-társaság” (mint alapok alapja) létrehozásáról szóló javaslatot. A kockázatitőke-alapok 15 milliárd rubelnyi (560 millió dollár) befektetést valósítanak meg a *high-tech* iparágakban. A kockázatitőke-társaság az állami beruházási alapból jutna alaptőkéhez. Az esernyőalaphoz 8–15 kockázatitőke-alapot létesítenének, amelyeket magántársaságok menedzselnének. Az egyes alapok 600 millió és 1,5 milliárd rubel közötti (22–55 millió dollár) befektethető tőkével rendelkeznének.

Ennél valamennyivel előrehaladottabb állapotban vannak a szintén új keletű regionális, magán és állami tőkével (majdan) dolgozó kockázatitőke-alapok. Az alapok célja a kisebb regionális K+F-projektekbe való befektetés. 2006 tavaszán öt regionális állami-magán kockázatitőke-alap esetében (Tatársztán, Moszkva, Krasznojarszk vidék, Tomszk megye és Perm vidék) történt meg az alapkezelő kiválasztása.

¹⁵ Köves (2005), p. 39.

A különleges gazdasági övezetek (KGÖ) létrehozásának jogi bázisát a 2005. július 22-i 116-FZ számú „A különleges gazdasági övezetéről az Oroszországi Föderációban” című szövetségi törvény teremtette meg (2006. január 1-jétől hatályos). A fenti jogszabály két ilyen zónát nevesít, az úgynevezett „ipari-termelési” és a „technológiai-fejlesztési”. A Kalinyingrádi és a Magadáni KGÖ-t (ezek már korábban is működtek) külön törvények szabályozzák.

Putyin elnök 2006. június 3-án aláírta a speciális gazdasági övezetéről szóló törvény módosításáról szóló törvényt is, amely utat nyit a turisztikai-rekreációs speciális gazdasági övezetek létesítése előtt. Az elgondolások szerint egy következő típus a „kikötői” speciális gazdasági övezetek lennének, amelyek tengeri, folyami és légikikötőket egyaránt magukba foglalnának.

Kapcsolatok az Európai Unióval

Az Európai Unió és Oroszország kapcsolatrendszerének pillére az 1994-ben aláírt, de a csecsen konfliktus elhúzódása és értelmezési nézeteltérések következtében csak 1997-ben életbe lépett partnerségi és együttműködési megállapodás (Partnership and Cooperation Agreement, PCA) 2007-ben lejár. Már folynak a tárgyalások a PCA utáni új szerződéses kapcsolatok jellegéről, egyelőre azonban a PCA jelenti Oroszország és a kibővült Európai Unió kapcsolatrendszerének alapdokumentumát. A gazdasági és a társadalmi-politikai átalakuláshoz nyújtott uniós segítség – mint valamennyi FÁK-országba – Oroszországba is a TACIS-programon keresztül érkezik.

Az 1994-ben aláírt PCA egyik legnagyobb érdeme, hogy megteremtette a politikai és gazdasági párbeszéd rendszeres fórumait: az évente két alkalommal megrendezett csúcstalálkozót, a miniszteri szintű Együttműködési Tanácsot, a szakértői jellegű Együttműködési Bizottságot az albizottságokkal, valamint a Parlamenti Együttműködési Bizottságot. (Ezeket egészíti ki 2003 novemberétől kezdődően az Európai Unió–Oroszország Állandó Partnerségi Tanács, amely szükség esetén miniszteri szintű eszmecsere összehívását teszi lehetővé.) Célkitűzéseiben a PCA – Oroszország WTO-tagságához kötötten – szabad kereskedelmi térséget vizionált a felek részvételével, amelynek előkészítése mind a mai napig nem kezdődhetett meg (leginkább az orosz WTO-tagság megszerzésének elhúzódása nyomán, de a bilaterális kapcsolatokat terhelő egyéb problémák miatt sem). A gazdasági kapcsolatok mindennek dacára már a kilencvenes évek második fele folyamán lendületesen fejlődtek, és azokban az 1998-as orosz pénzügyi összeomlás is csak átmeneti visszaesést okozott. Az egyre szorosabb gazdasági szálaktól korántsem függetlenül, az évtized végére kölcsönösen kialakult az az álláspont, amely a partnerre mint az európai kontinens másik meghatározó hatalmára tekint, s amely a későbbiekben elvezetett a stratégiai partnerség meghirdetéséhez. Az Európai Unió 1999-es, Oroszországra vonatkozó közös stratégiájára adott válaszul, 1999-ben látott napvilágot az orosz európai uniós stratégia, amely világossá tette Oroszország középtávú európai célját: tagsági ambíciók nélküli speciális partnerség kiépítése az unióval, amelynek fókuszában a pozitív gazdasági hatások keresése áll. Ez utóbbi szellemében orosz részről egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az ekkor már visszavonhatatlanul közeledő keleti irányú uniós bővülés következményeinek optimalizálására, a potenciális negatív hatások kiküszöbölésére és a várható pozitív következmények maximális kihasználására. Oroszország és az Európai Unió a térségről, vagyis a csatlakozás előtt álló kelet-

közép-európai országokról javarészt az érintettek „feje fölött” tárgyalt, ami igen jól jelezte, hogy Oroszország számára ez a térség radikálisan leértékelődött.

A kapcsolatrendszer Vlagyimir Putyin hatalomra kerülésével új színekkel gazdagodott. Ez egyrészt az új orosz elnök pragmatizmusával függött össze. Másrészt, az ekkortól kezdve jelentős emelkedésnek induló világgpiaci olajárak Oroszország európai szerepét önmagában is felértékelték. Ehhez járult hozzá harmadik elemként a 2001. szeptemberi Amerikai Egyesült Államok elleni terrorakcióra adott pozitív orosz reakció, amelynek talaján felmelegedtek az Oroszország és a fejlett Nyugat közötti kapcsolatok, köztük az unióhoz fűződők is.

A 2000-es évek elején két nagyszabású projektet is felvázoltak az unió és Oroszország részvételével. Elsőként 2000-ben az energiadiológust, amely a korábbi egyszerű szállító–vevő energetikai kapcsolatokat kívánta a legmagasabb szintű politikai együttműködéssé tenni, a közös gondolkodás és cselekvés szintjére emelni. Oroszország ekkor már az Európai Unió első számú szénhidrogén-szállítója közé tartozott. A földgáz szerepének számottevő jövőbeli növekedését jelző uniós energiaprognózisok, valamint a küszöbön álló bővülés egyaránt e szerep további jelentős erősödését vetítették előre. Az energiadiológus alapgondolata szerint az unió orosz forrású szénhidrogén-beszerzéseit kívánták a felek az uniós cégek oroszországi – az adott szektorbeli – befektetéseinek jelentős megemelésével, valamint technikai és jogi jellegű segítségnyújtásával erősíteni. Oroszország számára mindez, a várható befektetéseken túl, azt az ígéretet is hordozta, hogy az Európai Unió energetikai piacán már elért első helyét stabilizálhatja, s a jövőben is – sőt növekvő mértékben – számíthat az európai piacokra. Az energiadiológus egyébként a szénhidrogéneken kívül más energetikai területeken, többek között az atomenergetikában is együttműködést irányozott elő.

A másik ambiciózus projekt a 2001-ben meghirdetett közös gazdasági térség koncepciója. Ez már valamennyi szférát átölelően kívánta a két fél gazdaságait szorosabb kapcsolati formába fűzni, célul tűzve ki az ún. négy szabadság megteremtését, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását, valamint a munkaerő mobilitását. Fontos kapcsolódó elemként indították útjára az ún. jogi közeledési folyamatot, amely tekintettel az uniós joganyag kötött jellegére valójában egyoldalú orosz harmonizációt jelent. 2003-ban az eredeti elképzelés tovább bővült: már nem csupán közös gazdasági térségben, hanem három másik területen is közös térségekben gondolkodtak: szabadság, biztonság és igazság közös térsége; közös külbiztonsági térség; közös kutatási, oktatási és kulturális térség. A megvalósítás azonban igen lassan haladt. Ennek okai sokrétűek. Egyrészt, az eredeti célkitűzések önmagukban nézve is túl nagyszabásúak, a realitásoktól messze állóak voltak. Például a közös gazdasági térség keretei között szabad kereskedelmet vizionáltak, miközben a könnyebb piacra jutást célzó WTO-tárgyalásokon sokkal kisebb mértékű nyitásról is igen nehezen egyeztek meg a felek. Oroszország az Európai Unióval hosszú évekig elnyúló tárgyalások után csak 2004 tavaszán kötötte meg a kétoldalú WTO-megállapodást a számos kényes kérdésben (oroszországi energiaárak, pénzügyi szolgáltatások liberalizálása stb.) föloldhatatlannak tűnő ellentétes vélemények követ-keztében. Másrészt, Moszkva egyre kevésbé tudott azonosulni az egyoldalú jogi alkalmazkodás szükségességével, ami viszont a közös gazdasági térség megvalósulásának egyik fontos előfeltétele. Harmadrészt, igen problémás kérdésnek mutatkozott a kezdetektől a személyek szabad áramlásának ügye is, amelyben Oroszország a teljes

vízummentességet szorgalmazza, miközben az unió részéről számos „puha” értelemben vett biztonsági jellegű aggály felmerülése akadályozza annak bevezetését.

2003 és 2004 fordulóján a korábban optimizmussal jellemezhető kapcsolatrendszerben a kijózanodás jelei mutatkoztak. Ennek oka egyrészt az oroszországi demokratikus átalakulásba vetett hit megingása volt számos putyini belpolitikai intézkedést követően (pl. a régiókat magukba ölelő nagy adminisztrációs területi egységek vezetőinek központi kinevezése, a 2003-as parlamenti választások során tapasztalt durva beavatkozások vagy a későbbiekben elhíresült Jukosz-ügy). Másrészt, egyre inkább előtérbe kerültek az unión belüli ellentmondások, az egyes tagállamok, illetve az Európai Bizottság és az Európai Tanács közötti véleménykülönbségek, és az azokat tükröző ellentmondó cselekedetek és nyilatkozatok. Ugyanakkor Oroszország a korábbi egyértelmű európai orientációs irányt mintha újra megkérdőjelezte volna, és egyre határozottabban kezdte megjeleníteni a több lábon álló, többfelé orientálódó nagyhatalom politikáját. Mindez gazdasági (például energetikai) és politikai téren egyaránt megnyilvánul.

A bővülés tükrében került sor az Európai Unió új szomszédságpolitikájának kidolgozására, majd az új közös politikát az őt megillető helyre emelésére. Bár ennek a szomszédságpolitikának eredetileg célzott országa lett volna Oroszország is, Moszkva jelezte, hogy nem kíván egy sorba kerülni az újonnan uniós szomszédává váló államokkal. Egyrészt Oroszország Finnország tagsága révén egyáltalán nem „új szomszéd”, másrészt, véleményük szerint – és ez az érvelés hangsúlyosabb része – az EU és Oroszország párbeszéde a már korábban kialakított, a szomszédságpolitika által vázoltnál előremutatóbb irányok mentén zajlik. Az Európai Uniót Oroszországgal összekötő kapcsolatrendszer tehát a fentiekben bemutatott dimenziók és elképzelések alapján formálódik tovább, legalábbis az új megállapodás megkötéséig.

Közös térségek

A szabadság, biztonság és igazság közös térsége valójában a bel- és igazságügyi együttműködésre létrehozott közös térség. Legfőbb célkitűzései: megosztó határvonalak nélküli új Európa építése, az európaiak kontinensen belüli mozgásának elősegítése, beleértve a terrorizmus és a szervezett bűnözés elleni közös harcot, a jogérvényesítést, a migrációs és határkérdésekben való együttműködést, valamint az emberi jogi kérdéseket. Mindkét fél oldaláról, bár eltérő indítékkal, kiemelten fontos együttműködési terület, amely számos vitás pontot foglal magában. 2006 folyamán jelentős előrelépésnek számít Moszkva számára a vízumkönnyítési megállapodás, míg az EU számára a *read-mission* egyezmény aláírása. Állandó feszültséget magában hordozó kérdéskör az emberi jogok oroszországi érvényesülésének ügye – s általában a közös értékek kérdése –, amelyet az unió kitarátóan felel meg.

A közös külbiztonsági térség legfőbb célkitűzései: hatékony multilateralizmuson (ENSZ, EBESZ, Európa Tanács) alapuló nemzetközi rend kiépítése közös felelősségvállalás útján. A „közös értékeken alapuló” együttműködés kiterjed a világ különböző pontjain meglévő konfliktusgócok válságrendezésére és biztonsági kérdéseire, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni harcra (Irán, a közel-keleti folyamatok, a Nyugat-Balkán, a posztsovjettérség problémás területei stb.). Szintén sok konfrontatív elemmel, ellenérdekeltséggel terhelt együttműködési terület. Míg a globális jellegű kérdésekben – válságkezelés, leszerelési folyamat, nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem stb. – nem ritkán összeeseng a brüsszeli és a moszkvai hozzáállás, újabban egyre határozottabb konfliktusok alakulnak ki az ún. közös szomszédság, az egykori „közel-külföld” országai kapcsán. Moszkva nehezményezi az uniós támogatást és kapcsolaterősítést mindazon FÁK-országokkal, amelyekben a Moszkva-ellenesség egyre határozottabb formákat ölt. Általában úgy ítéli meg, hogy az Európai Unió kimondatlanul is a FÁK-on belüli integrációs folyamatok ellen van, sőt a háttérben azok ellen dolgozik.

A közös kutatási, oktatási és kulturális térség legfőbb célkitűzései: az orosz és uniós szellemi örökségen és tudáson alapuló gazdasági növekedés és versenyképesség elősegítése a civil szféra bevonásával.

Az Európai Unió 2004. májusi bővülése önmagában is új korszakot nyitott a kétoldalú viszonyrendszerben. Bár Oroszország – a NATO tervezett bővülésével ellentétben – hivatalosan soha nem ellenezte az Európai Unió keleti irányú bővítését, már évekkal a megvalósulás előtt számos kérdést fogalmazott meg, amelyek zömének megválaszolására 2004 áprilisában került sor. Ezen felvetések egy része politikai jellegű volt (a Baltikumban élő orosz ajkú lakosság sorsa, Kalinyingrád kérdése stb.), zömükben azonban kifejezetten gazdasági, elsősorban kereskedelmi témájúak. Többek között az orosz külkereskedelmre nézve hátrányosan jelentkező vámhatásokat, potenciálisan bővülő dömpingeljárásokat, valamint az acélkvóták emelésének szükségességét vetették fel. A feleknek sikerült megállapodniuk, így orosz részről sem gördítettek tovább akadályt a PCA új tagállamokra való kiterjesztése elé, ami az uniós jogszabályok szerint egyébként is automatikusan bekövetkezett. Az új tagok egy része óvatosabb, visszafogottabb uniós Oroszország-politika híve, ami megnyilvánult például az orosz tőkebeáramlással kapcsolatos nézeteikben és magatartásukban is. Egyesek közülük pedig – elsősorban Lengyelország, amely már évekkal a csatlakozás előtt igényt formált egyfajta vezető-koordináló szerepre a majdani uniós keleti szomszédságpolitikát illetően – erősen tartózkodóan, ha nem éppen kifejezetten ellenséges módon viszonyulnak Oroszországhoz. Mindez önmagában is árnyékot vet a korábbi évek felhőtlennek tűnő kapcsolataira, amelyeket az oroszországi belső politikai fejleményekkel kapcsolatos uniós aggodalmak csak tovább erősítenek.

A bővülés ténye kölcsönösen erősítette a gazdasági kapcsolatokat. Oroszország kivételében például az uniós részarány 35 százalékról 55 százalék fölé nőtt, míg a másik oldalon, az Európai Unió partnerei sorában előlépett Oroszország. Kiemelt súlyúvá váltak a már korábban is domináló energetikai szálak: Oroszország az EU első számú szénhidrogén-szállítójává vált. Bár a forrásdiverzifikáció kérdésköre már az EU 15 és Oroszország viszonyrendszerében is felvetődő probléma volt, a kérdés a bővüléssel újabb hangsúlyokat és aktualitást kapott. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az újonnan belépők immár nem egyszerű követői, szemlélői ezeknek a kapcsolatoknak, hanem maguk is aktív formálói. Természetesen érdekeik sem föltétlenül egyeznek meg az amúgy sem teljesen konzisztens és egységes korábbi uniós érderendszerrel.

Az ambiciózus tervek kivitelezése azonban látszólag folytatódott. 2005 tavaszán láttak napvilágot a négy közös térséghez kapcsolódó, a megvalósítás irányait konkrétan kijelölni hivatott *road mapek* (úttervek), amelyek azonban, funkciójukkal ellentétben, egyrészt túlzottan általános jellegűek, azaz kevés igazán konkrét lényeges előrelépést fogalmaznak meg, másrészt viszont ágazati szinten túlzottan részletesek. A gazdasággal foglalkozó részben például a szabadkereskedelemre egyetlen utalás sincsen, igaz az orosz WTO-tagság is várat egyelőre magára. Az energiadiálóguson belül is, amelyet egyébként beemeltek a közös gazdasági térség koncepciójának keretei közé, az elbizonytalanodás figyelhető meg, leginkább a 2005–2006 téli orosz–ukrán gázárháború nyomán. Bár az Ukrajna által tett lépések és nyilatkozatok sem tekinthetők európai mércével elfogadhatónak, a nyugati világ erőteljes nemtetszését egyértelműen az orosz magatartás vívta ki. Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok sem tartja megengedhető eszköznek az „energiakártya” kijátszását és az azzal való politikai fenyegetőzést, különös tekintettel annak – Ukrajna tranzitszerepéből következő – nyugat-európai következményeire. Mind a régi unióban, mind pedig az új tagállamokban fel erősödtek a diverzifikációs gondolatok, s a valós forrásdiverzifikáció megteremtését (valamint az alternatív energiatípusok elterjesztését és az energiahatékonyság jobbítását) célzó törekvések. A kérdés immár az, hogy sikerül-e minden érintett felet kielégítő megoldásokat találni. Erre igen kevés az esély, annak ellenére, hogy az Európai Unió legutóbbi, 2006 márciusában napvilágot látott Zöld

könyvében (Green Paper) végre felismerte, hogy a többi érintett ország – így a tranzitszerepe miatt jelentős, de az unióval egyébként is új minőségű kapcsolatokat építő Ukrajna – kihagyása a dialógusból, különösen az új útvonalak tervezésénél, a továbbiakban megengedhetetlen. Az energetikai párbeszéd központi kérdésévé vált a diszkriminációmentes tranzit kérdése, azaz az energiacharta oroszországi ratifikációja és a kapcsolódó tranzitjegyzőkönyv aláírása. Bár Moszkva magatartása egyelőre elzárkózó, a csővezetékekhez való szabad hozzáférés minden bizonnyal az új megállapodáshoz vezető tárgyalásokon is kiemelt súlyt kap majd, különös tekintettel a kérdéskörben mutatkozó igen merev lengyel álláspontra.

Összegző gondolatok

A kilencvenes években tapasztalt gazdasági visszaesés és politikai szerepvesztés Oroszországot legfeljebb regionális középhatalmi pozícióba száműzte, ám a 2000-es évek főként energiahordozókra épülő növekedése ismét lehetőséget nyitott az orosz ambíciók megvalósítása előtt. Hamar kivilágolt, hogy az energetika területén Oroszország valóságos nagyhatalom. S bár jelenleg Oroszország a tizedik legnagyobb gazdaság a világon, 2005-ben nem érte el a legszegényebb uniós tagállam, Lettország egy főre jutó vásárlóerő-paritáson mért GDP-jének 90 százalékát. Világgazdasági pozíciójának megítélését kétségkívül relativizálja e tény.

Oroszország a második legnagyobb kőolajtermelő a világon, a hetedik legtöbb tartalékkal; a finomítói kapacitások tekintetében a harmadik helyen áll. A világ bizonyított földgázvagyonának negyede Oroszország határain belül rejtőzik, ám a gázkészletek az elmúlt 10 évben gyakorlatilag nem változtak. A termelés 85 százalékát a gázvertikumot uraló, kizárólagos exportjoggal bíró Gazprom adja. Az állam meghosszabbított kezéként működő mamut mind belföldön, mind külföldön erőteljes expanzióba kezdett. Ténykedését erős ellenérzéssel fogadják a volt szocialista blokk országaiban. Miközben élvezi a hosszú távú gázszerződések nyújtotta előnyöket Európában, a kritikus téli időszakban már ma is belföldi ellátási problémákkal küzd.

Az elmúlt években Oroszország annak dacára ért el nagy növekedést, hogy a beruházási ráta alacsony volt. Középtávon azonban mindenképpen emelkednie kell a felhalmozási hányadnak. Az energiahordozó-bányászatban tapasztalt lassulás már ma is a kapacitáskorlátok, illetve az elégtelen beruházások számlájára írható. Pedig a bruttó állóeszköz-beruházások aránytalanul nagy része az energiahordozó-bányászatban, illetve a statisztikailag a szolgáltatásokhoz tartozó, csővezeték-beruházásokat is magában foglaló szállításban valósul meg. Az elmúlt években nőtt a feldolgozóipar részesedése (ide tartozik a kőolaj-finomítás is).

Oroszország egyre hangsúlyosabb szerepet vállal a nemzetközi tőkeáramlásokban, mind fogadó, mind forrásországgként, jóllehet a beérkező tőke volumene a potenciális lehetőségekhez képest így is alacsony. A mérvadó felmérések ellenben egyöntetűen azt mutatják, hogy Oroszország egyre vonzóbb FDI-célország. A jelenlegi tendenciák tükrében nem meglepő, hogy a primer szektorban tevékenykedő kitermelőipari vállalatok befektetési szándéka 2005-ben jelentősen csökkent. Az érdeklő-

dés azonban nem múlik el. Az energetikával ellentétben a mostoha helyzetben lévő feldolgozóipar a figyelem homlokterébe került.

Oroszország 2004 és 2006 között hatalmas mértékű adósság-előtörlesztésbe kezdett, főként a Párizsi Klub felé – részint a stabilizációs alaphól finanszírozva. Tény, hogy ez jelentős kamatmegtakarítással jár. Oroszország ezáltal kedvezőbb adóbsesorolásba került, és így hosszú távon is csökkenhetnek a kamatkiadásai, ám nem alaptalan az a feltevés sem, miszerint a nagyléptékű adósságtörlesztés a „nemzetközi zsarolhatóság” csökkentése érdekében történik. 2005 végén a szövetségi és a helyi költségvetés, továbbá a monetáris hatóságok külföld felé fennálló adóssága a GDP-hez viszonyítva nem érte el a 11 százalékot.

A kedvező konjunkturális viszonyok ellenére a putyini adminisztráció láthatóan kudarcot vallott a gazdasági diverzifikáció terén. A diverzifikációt elősegítő eszközök révén megvalósítható stratégia kezdeti stádiumban van. Ezért egyelőre marad az energiahordozóktól való függés.

Források

- Bogomolov, Oleg T. (2006): "A politika primátusa a gazdaság felett?" *Fejlesztés és Finanszírozás*. 1. BP (2006): *BP Statistical Review of World Energy June 2006*.
- Deák András (2006): *Az orosz történelmi fejlődés sajátosságai*. Teleki László Intézet, Budapest. Kézirat.
- E&Y (2005): *Cross-border Transactions: Spotlight on Russia and CIS*. Ernst & Young.
- EIU–CPII (2006): *World Investment Prospects to 2010. Boom or Backlash?* Special Edition. Economist Intelligence Unit–Columbia Program on International Investment.
- Energy Information Administration, U.S. Department of Energy (statisztikák az elektromos energia termeléséről). <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/electricitygeneration.html>
- European Commission. http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/intro/index.htm
- IET (2004, 2005, 2006): *Russian Economy in 2003, 2004, 2005. Trends and Outlooks*. Institute for the Economy in Transition, Moszkva. (Issue 25, 26, 27)
- IMF World Economic Outlook database, 2006. április és szeptember. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/02/data/index.aspx>
- Ipari és Energetikai Minisztérium (Oroszország 2020-ig tartó energiasztratégiája). <http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>
- Köves András (2005): "Olaj és gazdaság. Megjegyzések az orosz gazdasági fejlődés néhány vitatott kérdéséhez." *Külgazdaság*. Vol. 69, No. 4.
- KPMG (2006): *Doing Business in Russia*. KPMG. Április.
- Ludvig Zsuzsa (2004): Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – Közeledés vitákkal lassítva. *Közgazdasági Szemle*. Vol. No. 9.
- Ludvig Zsuzsa (2006): *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – közép-kelet-európai szemmel*. PhD-értekezés.

OECD (2004): *Economic Survey – Russian Federation*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Párizs.

Orosz Központi Bank (statisztikák). http://www.cbr.ru/statistics/credit_statistics

Rátkai Ferenc (Magyarország szentpétervári főkonzulja) jegyzete a G8-ak szentpétervári csúcstalálkozóját megelőző, a szentpétervári Balti Kutatóközpont szervezésében megrendezett kerekasztal-konferenciáról.

Roszsztat. <http://www.gks.ru/wps/portal>

Schneider, Mycle–Mez, Lutz–Thomas, Steve (2006): *Status and Trends of Nuclear Power in the World. An Update of Myths and Realities*. Párizs. Kézirat.

UNCTAD FDI On-line. <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx?ReportId=5>

World Bank (2006): *Russian Economic Report*. World Bank Moscow Office.

World Bank World Development Indicators database. <http://devdata.worldbank.org/data-query>

WTO Statistics database. <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E>